

Лешкович Т. А.,

аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики юридичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка

ФОРМИ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена проблемам використання поліграфа в кримінальному провадженні України, досліджуються можливі форми проведення обстежень на поліграфі та їх особливості.

Ключові слова: поліграф, форми використання поліграфа, оперативно-розшукова діяльність, слідчі (розшукові) дії, судова експертиза, психофізіологічна експертиза.

Постановка проблеми. За своєю суттю проведення обстежень на поліграфі в кримінальному провадженні є використанням спеціальних знань. Постає закономірне питання: в якій формі (процесуальній чи непроцесуальній) може проводитися психофізіологічна діагностика поліграфом? Вирішення цього питання має життєво важливе значення. Адже від форми використання спеціальних знань залежить правовий статус «обізнаної особи», значення отриманих з допомогою спеціальних знань даних, подальше нормативно-правове врегулювання цього питання тощо. Тим паче, що з формами використання поліграфа в кримінальному провадженні є значні труднощі як у практичних працівників, так і в науковців, законодавством питання використання поліграфа в кримінальному провадженні не врегульовано.

Аналіз судових рішень в кримінальних справах, у яких використовувався поліграф показує, що практичні працівники також стикаються з певними труднощами під час вибору форми використання поліграфа. Зокрема, використовувалися такі форми як психофізіологічна експертиза з використання поліграфа, комплексна психолого-психофізіологічна експертиза з використанням поліграфа, психофізіологічне інтерв'ю, психофізіологічне дослідження з використанням поліграфа, психолого-психофізіологічне дослідження, опитування з використанням поліграфа, психофізіологічне обстеження з використанням поліграфа, психофізіологічне тестування тощо.

Також в судових рішеннях неоднаково визначається процесуальний статус поліграфологів (в одних вироках фігурує експерт, в інших спеціаліст, спеціаліст поліграфа, спеціаліст-експерт, оператор поліграфа тощо). По-різному оформляються і результати психофізіологічної діагностики поліграфом (як висновок експерта, висновок спеціаліста, довідка тощо; трапляються, навіть, випадки допиту осіб, які проводили обстеження на поліграфі, як свідків та приєднання їхніх показань до матеріалів провадження в якості доказів).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні криміналісти частково досліджували цю

проблему, різні моделі використання поліграфа в кримінальному провадженні пропонували Д. В. Затенацький [1, с. 96], Л. Д. Удалова [2, с. 16], Р. С. Белкін [3, с. 579], П. Прукс [4, с. 146], Ю. І. Холодний [5, с. 86] тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз законодавства, судової практики та позицій науковців дозволяє виділити наступні можливі форми використання поліграфа в розслідуванні злочинів.

І. Використання поліграфа в оперативно-розшуковій діяльності. Відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» оперативні підрозділи мають право *опитувати осіб за їх згодою* (п. 1 ч. 1 ст. 8), а відповідно до ч. 16 ст. 9 *для одержання інформації забороняється застосовувати технічні засоби, психотронні, хімічні та інші речовини, які пригнічують волю або завдають шкоди здоров'ю людей та навколишньому середовищу* [6].

Згідно з процитованими статтями, немає перешкод у використанні поліграфа (технічного засобу, який не пригнічує волю та не завдає шкоди здоров'ю людей та навколишньому середовищу) в процесі опитування осіб (якщо на це є їхня згода). Проте для усунення протиріч та непорозумінь серед практичних працівників, доцільно закріпити це право законодавчо. Тому п. 1 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» пропонується викласти в такій редакції:

«Стаття 8. Права підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність.

Оперативним підрозділам для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності за наявності передбачених статтею 6 цього Закону підстав надається право:

1) опитувати осіб за їх згодою, в тому числі з використанням поліграфа, використовувати їх добровільну допомогу».

Аналогічна пропозиція вже мала місце в дослідженні О. В. Линник [7, с. 5]. Відповідно до пропонованих змін, психофізіологічна діагностика поліграфом буде проводитись не як самостійний оперативно-розшуковий захід, а в межах опитування осіб, лише з використанням технічного приладу – поліграфа. Таку ж модель використовують в Російській Федерації. Ю. І. Холодний з цього приводу зазначає, що «говорячи про опитування з використанням поліграфа, необхідно підкреслити, що ця процедура не може і не повинна розглядатися як самостійний оперативно-розшуковий захід» [5, с. 86].

Дані, отримані з використанням поліграфа в ході оперативно-розшукової діяльності, не мають доказо-

вого значення. Відповідно до ч. 2 ст. 99 КПК України матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», за умови відповідності вимогам цієї статті, є документами та можуть використовуватися в кримінальному провадженні як докази. Але до документів, згідно з цією ж статтею, можуть належати: 1) матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі електронні); 2) матеріали, отримані внаслідок здійснення під час кримінального провадження заходів, передбачених чинними міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України; 3) складені в порядку, передбаченому цим Кодексом, протоколи процесуальних дій та додатки до них, а також носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії; 4) висновки ревізій та акти перевірок. Оскільки опитування з використанням поліграфа не підпадає під жоден з цих пунктів, то його результати не можуть бути визнані документами як джерелами доказів.

Проте навіть використання поліграфа з тактичною метою, дозволяє значно спростити та пришвидшити слідство. Окрім цього, поліграф в оперативно-розшуковій діяльності може використовуватися і з профілактичною метою. Адже, відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 6 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», однією із підстав проведення такої діяльності є «запити повноважних державних органів, установ та організацій про перевірку осіб у зв'язку з їх допуском до державної таємниці і до роботи з ядерними матеріалами та на ядерних установках» [6]. Такі особи можуть бути перевірені, в тому числі, і з допомогою поліграфа.

II. Використання поліграфа як допоміжного технічного засобу в ході проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

Відповідно до ч. 2 ст. 71 КПК України для надання безпосередньої технічної допомоги під час досудового розслідування чи судового розгляду сторонами кримінального провадження може бути залучений спеціаліст. Відповідно до ч. 1 цієї ж статті спеціалістом є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших заходів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань та навичок.

Таким спеціалістом може бути і спеціаліст-поліграфолог, якого залучають для надання безпосередньої технічної допомоги в роботі з поліграфом (в КПК передбачено перелік видів такої допомоги: фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо; тобто перелік є відкритим і можуть бути використані і інші види допомоги) і консультацій з приводу оцінки отриманих психофізіологічних показників.

Спеціаліст-поліграфолог може залучатися до проведення таких слідчих (розшукових) дій, як *допит, пред'явлення для впізнання, обшук, слідчий*

експеримент. Найчастіше поліграф використовується саме під час проведення допиту. Випадки такого використання поліграфа можна знайти в повідомленнях прес-служби МВС України [8; 9; 10], а також в судовій практиці [11; 12; 13]. Обстеження на поліграфі може проводитися до початку допиту (як тактичний прийом з метою отримання орієнтуючої інформації, спонукання до дачі показань тощо) або після його проведення (з метою оцінки отриманої в ході допиту інформації). Можливе також використання поліграфа безпосередньо в ході допиту.

Висловлюються пропозиції в літературі і щодо можливого використання поліграфа в ході проведення *пред'явлення для впізнання* [14, с. 169-172]. Поліграф може використовуватися перед пред'явленням для впізнання (в ході опитування особи, передбаченого ч. 1 ст. 228 КПК України) або після проведення впізнання з метою перевірити правдивість особи, яка здійснювала впізнання. Ще одним способом застосування поліграфа в цій слідчій дії є проведення впізнання безпосередньо під контролем поліграфа. Організаційною особливістю такого впізнання є те, що впізнавані об'єкти повинні пред'являтися особі по черзі, а поліграф фіксуватиме реакції особи на них.

Трапляються також пропозиції щодо можливого використання поліграфа в ході проведення таких слідчих дій як *обшук, слідчий експеримент* [4, с. 164; 15]. Аналогічно, як і у випадках використання під час допиту чи пред'явлення для впізнання, поліграф може використовуватися перед, під час або після проведення обшуку чи слідчого експерименту. Перед проведенням цих слідчих дій використання поліграфа дозволяє отримати додаткову орієнтуючу інформацію слідчому, прокурору стосовно місця розташування шуканих об'єктів (у випадку обшуку) або ж стосовно ходу та послідовності поведінки особи, обстановки чи обставин події тощо (у випадку слідчого експерименту).

Можливе також використання поліграфа безпосередньо під час проведення обшуку чи слідчого експерименту. Проте тут виникають труднощі організаційного характеру. Сучасний контактний поліграф для цього не підходить, адже особа, в житлі чи іншому володінні якої проводиться обшук, не зацікавлена в обстеженні її на поліграфі під час обшуку і навряд чи дасть на це згоду. Особа ж, яка в ході слідчого експерименту, показує, як відбувалася подія, не може сидіти в кріслі приєднана до поліграфа, адже повинна рухатися на місці проведення слідчого експерименту, показуючи ті чи інші свої дії тощо. Безпосередньо в ході проведення обшуку чи слідчого експерименту в майбутньому можуть використовуватися безконтактні поліграфи, які фіксують психофізіологічні показники особи дистанційно. Таким чином можна буде виявити хвилювання особи в момент наближення слідчого чи оперативних працівників до місця заховання шуканих об'єктів, виявити ознаки нещирості особи під час проведення слідчого експерименту тощо. І хоча сучасний рівень науково-технічного розвитку не дозволяє цього робити, не можна відкидати такої можливості в майбутньому.

В ході проведення слідчих (розшукових) дій використання поліграфа здійснюється шляхом залучення спеціаліста-поліграфолога. Використання поліграфа можливе лише у випадку добровільної згоди обстежуваної особи. Винятком може бути лише використання так званих «безконтактних поліграфів», які реєструють психофізіологічні показники організму особи дистанційно і не пов'язані з накладенням на тіло людини жодних датчиків.

Дані, отримані з використанням поліграфа в ході слідчих дій, не мають доказового значення і можуть бути використані лише з орієнтуючою, тактичною метою. Це пов'язано з тим, що висновки спеціаліста не є джерелом доказів. І хоча організаційно використання поліграфа спеціалістом під час допиту та експертом в ході судової експертизи майже не відрізняється (це може бути навіть одна і та ж особа, яка в одному кримінальному провадженні залучається для проведення допиту з використанням поліграфа як спеціаліст, а в іншому – залучається як експерт для проведення судової психофізіологічної експертизи), отримані результати матимуть різне значення.

Можливість використання поліграфа або інших подібних технічних засобів, призначених для реєстрації неусвідомлених реакцій особи, потребує нормативного закріплення.

III. Використання поліграфа в судових експертизах.

Використання поліграфа в судових експертизах є найбільш раціональною та ефективною формою проведення психофізіологічної діагностики поліграфом.

Поліграф може застосовуватися в кількох видах судових експертиз:

1. Першою експертизою, під час проведення якої поліграф може бути використаний як допоміжний технічний засіб, є *судово-психологічна експертиза*. На таку можливість вказало 54 опитаних респонденти (32%).

Згідно з п. 1.4. Інструкції про порядок призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: «Під час проведення експертиз (експертних досліджень) з метою виконання певного експертного завдання експертами застосовуються відповідні методи дослідження, методики проведення судових експертиз, а також нормативно-правові акти та нормативні документи... Визначення способу проведення експертизи (вибір певних методик, (методів дослідження)) належить до компетенції експерта» [16]. Тому експерт в ході проведення психологічної експертизи для вирішення поставлених перед ним питань має право використовувати як допоміжний засіб поліграф. Тим паче, що одним із підвидів судової психологічної експертизи О. М. Холопова виділяє судово-психологічну експертизу свідків, в ході якої встановлюється правдивість їхніх показань, а у випадку дачі неправдивих показань – їх завідомий характер [17, с. 213].

2. Аналогічно поліграф може використовуватись і під час проведення судово-психіатричної експертизи (предметом якої, відповідно до п. 7 Порядку проведення *судово-психіатричної експертизи*, затверджен-

ної наказом Міністерства охорони здоров'я України 8.10.2001 р. № 397 є «визначення психічного стану осіб, яким призначено експертизу, у конкретні проміжки часу і відносно певних обставин, що становлять інтерес для органів слідства та суду» [18]) та комплексної *психолого-психіатричної експертизи*.

3. Проте найчастіше обстеження на поліграфі в кримінальному провадженні здійснюється у формі самостійної експертизи – *судово-психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа*. Випадки проведення такої експертизи можна знайти в судовій практиці України [19; 20; 21; 22; 23]. Проблема полягає у тому, що така експертиза не передбачена нормативно-правовими актами. А тому в Міністерстві юстиції України не розглядають питання щодо присвоєння кваліфікації експерта з правом проведення психофізіологічних експертиз із використанням поліграфа.

Для усунення цього недоліку, переліки судових експертиз [24; 25] потрібно доповнити ще одним видом експертизи – психофізіологічною експертизою; з експертною спеціальністю – психофізіологічні дослідження з використанням поліграфа. Предметом психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа будуть ті факти та обставини, які встановлюються на основі дослідження психофізіологічних реакцій організму людини, зареєстрованих поліграфом в ході проведення обстеження. Об'єктом психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа (за аналогією з психологічною та психіатричною експертизою) є людина, фізична особа (підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, свідок), стосовно повноти та/або правдивості показань якої у суду, обвинувачення чи захисту є сумніви та яка добровільно погодилася пройти обстеження на поліграфі. До об'єкта цієї експертизи можна також віднести матеріали провадження, які надаються експерту для ознайомлення.

Психофізіологічна експертиза з використанням поліграфа призначається в загальному порядку. Фактичною підставою її призначення є наявність фактичних даних, аналіз яких потребує використання спеціальних психофізіологічних знань. Такими фактичними даними можуть бути неузгодженості, суперечності, прогалини в показаннях, необхідність отримання інформації про певні обставини події, стосовно яких в сторін провадження є певні розбіжності, сумніви щодо правдивості показань тощо.

Юридичною підставою проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа може бути:

1) ухвала суду про доручення проведення експертизи, винесена за результатами розгляду клопотання сторін кримінального провадження або потерпілого (ч. 1 ст. 332 КПК);

2) ухвала суду про доручення проведення експертизи, винесена незалежно від наявності клопотання, якщо суду надані кілька висновків експертів, які суперечать один одному, а допит експертів не дав змоги усунути виявлені суперечності (ч. 2 ст. 332 КПК);

3) ухвала слідчого судді про доручення проведення експертизи, винесена за результатами розгляду клопотання сторони захисту (ст. 244 КПК);

4) постановою слідчого, прокурора про залучення експерта для проведення експертизи, в тому числі за клопотанням сторони захисту чи потерпілого (ч. 1 ст. 243 КПК);

5) договір про проведення експертизи між стороною захисту та експертом (ч. 2 ст. 243 КПК).

В усіх перерахованих випадках має бути також заява про згоду на проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа.

Висновки. Інформація, отримана в результаті проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа, є *непрямим доказом* і підтверджує лише суб'єктивну значимість конкретних стимулів, які можуть вказувати на наявність прихованої інформації про обставини злочину або на щирість відповідей на поставлені запитання. Проте питання доказового значення результатів поліграфа виходить за межі даної статті та потребує окремого дослідження.

Література:

1. Затенацький Д. В. Ідеальні сліди в криміналістиці (техніко-криміналістичні та тактичні прийоми їх актуалізації) : монографія / Д. В. Затенацький; за ред. В. Ю. Шепітька. – Харків : Право, 2010. – С. 96.
2. Удалова Л. Д. Теоретичні засади отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України : автореф. ... д. ю. н. / Л. Д. Удалова. – К., 2007. – С. 16.
3. Белкин Р. С. Курс криминалистики : учеб. пособие для вузов. – 3-е изд., дополненное. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. – С. 579.
4. Прукс П. Уголовный процесс: Научная «детекция лжи». Инструментальная диагностика эмоциональной напряженности и возможности ее применения в уголовном процессе / П. Прукс. – Тарту, 1992. – С. 146.
5. Холодный Ю. И. Применение полиграфа при профилактике, раскрытии и расследовании преступлений (генезис и правовые аспекты) : монография / Ю. И. Холодный. – М. : «Мир безопасности», 2000. – С. 86.
6. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.
7. Линник О. В. Використання поліграфа при розслідуванні злочинів у кримінальному судочинстві України : автореф. дис. ... к. ю. н. / О. В. Линник. – Ірпінь, 2013. – С. 5.
8. Убивцю дев'ятикласниці засуджено до довічного ув'язнення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/745831>.
9. У Херсоні затримали вбивцю 14-літньої дівчини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/699473>.
10. Життя пенсіонера молодик оцінив... у пляшку горілки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/700459>.
11. Вирок Томаківського районного суду Дніпропетровської області в кримінальному провадженні № 1-135/09 від 2.10.2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/7464852>.
12. Вирок Крюківського районного суду м. Кременчука Полтавської області в кримінальному провадженні № 1-71/11 від 31.10.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/19706545>.
13. Вирок Зарічного районного суду м. Суми в кримінальному провадженні № 1-70/11 від 24.10.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/19437972>.
14. Дубягина О. П. Опознание в практике розыска человека и раскрытия преступлений (научно-методические аспекты) [Текст] / О. П. Дубягина, Ю. П. Дубягин, С. Г. Логинов. – М. : Юрлитинформ, 2006. – С. 169-172.
15. Семенов В. А. Проверка правдивости показаний на полиграфе / В. А. Семенов // Российский юридический журнал. – 2011. – № 2. – СПС «Консультант-Плюс».
16. Інструкція про порядок призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 8.01.1998 р. № 53/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98/print1360924232814159>.
17. Холопова Е. Н. Судебно-психологическая экспертиза : монография / Е. Н. Холопова. – М. : Издательство «Юрлитинформ», 2010. – С. 213.
18. Порядок проведення судово-психіатричної експертизи, затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я України 8.10.2001 р. № 397 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0219-02>.
19. Вирок Апеляційного суду Полтавської області в кримінальному провадженні № 1-32/2007 від 5.12.2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/3909595>.
20. Вирок Апеляційного суду Житомирської області в кримінальному провадженні № 1-44/08 від 1.08.2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/8100829>.
21. Вирок Староміського районного суду м. Вінниці в кримінальному провадженні № 1-23/10 від 27.05.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/9531920>.
22. Вирок Куйбишевського районного суду м. Донецька в кримінальному провадженні № 1-51/11 від 22.08.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/21035915>.
23. Кримінальне провадження № 1/1312/2012 р. від 26.01.2012 р. // Архів Личаківського районного суду м. Львова.
24. Інструкція про порядок проведення атестації судового експерта експертно-кваліфікаційними комісіями Міністерства юстиції України, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 22.12.95 р. N 32/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0473-95>.
25. Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів, затверджене наказом Міністерства юстиції України від 09.08.2005 р. № 86/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0882-05/print1365155404921703>.

Лешкович Т. А. Формы использования полиграфа в уголовном производстве Украины

Аннотация. Стаття посвящена проблемам использования полиграфа в уголовном производстве Украины, исследуются возможные формы проведения обследований на полиграфе и их особенности.

Ключевые слова: полиграф, формы использования полиграфа, оперативно-розыскная деятельность, следственные (розыскные) действия, судебная экспертиза, психофизиологическая экспертиза.

Leshkovych T. The forms of using polygraph in criminal investigation of Ukraine

Summary. The article is devoted to the issues of using polygraph in criminal investigation of Ukraine, the author analyzes possible forms of polygraph examinations and its characteristics.

Key words: polygraph, forms of using polygraph, operational-investigative activity, investigative (search) actions, forensic examination, psychophysiological examination.